

О ДАТОВАЊУ ЖИВОПИСА У КАПЕЛАМА СВ. НИКОЛЕ И СВ. ЂОРЂА У СОПОЋАНИМА

Можда ниједан живопис нашег старог фрескосликарства није представљао потешкоће за његово поузданије датовање, као што су то учиниле фреске у капелама св. Николе и св. Ђорђа, у Сопотанима. Надахнути блиставим стваралаштвом великог сопотанског мајстора, проучаваоци нашег средњовековног сликарства готово се нису ни освртали на живопис у овим капелама. Његове ликовне вредности су знатно испод квалитета које поседују сопотанске фреске у наосу, припрати и њеним параклисима. То је, вероватно, и допринело да се доста дуго мислило да он припада турском периоду¹. Потом се сматрало да је живопис капеле св. Николе настао почетком XIV, а да фреске капеле св. Ђорђа потичу из XVII века².

Недавно је дато сасвим ново тумачење о постанку овог живописа по којем се он датује у другу половину XIV stoleћа („шездесетихседамдесетих година“), тј. после живаписања спољашњег егзонартекса из времена цара Душана³. Ту се, између осталог, саопштава да фреске ових капела припадају кругу „монашког сликарства“ македонских зографа.

Убрзо, после оваквог тумачења и датовања, изречено је гледиште да се фреске, о којима је реч, могу приписати стварала-

штву рашког зографа из краја XIII века, скромног ликовног образовања⁴.

После ових нових гледишта, изнето је и мишљење да се фреске капеле св. Николе можда могу везати за крај XIII или почетак XIV века, односно само пре живописања спољашњег егзонартекса, док је за сликарство капеле св. Ђорђа још „отворено питање“, да ли припадају овом времену⁵. Аутор овог мишљења касније додаје примедбу да су оба живописа истовремено сликана крајем XIII или почетком XIV века и да су рад истог мајстора⁶.

Како, међутим, и поред свега што је досад речено о фрескама поменутих капела, није указано на довољно поузданије податке за њихово прецизније датовање, било би корисно да се пружи шири, посебан осврт не само на њихов садржај, већ и на њихова стилска и палеографска обележја.

Постојање бочних капела на појединим владарским задужбинама и црквама моћнијих феудалаца током XII и XIII века свакако је последица захтева посебних религиозних обреда који су учени монаси у то доба прописали⁷. Томе је вероватно допринео и изузетан традиционални култ према одређеним светитељима који је негозан како од стране ктитора тако и од осталих верника. Немањинићи су углавном, изгледа, имали пет светитеља којима су посвећивали засебне просторе у цркви. То су, најпре, св. Симеон Немања, њихов родоначелник; св. Стефан Првомученик, због владарске титуле Стефан коју су имали; св. Никола, заштитник мора и трговине, који се код Срба с посебном славом највише славio (по-

¹ Н. Л. Окунев, Составъ росписи храма въ Сопотанахъ, *Byzantinoslavica*, 1, Prague 1929, 140—141. В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 306—307.

² С. Радојчић, Фреске из Сопотана, Београд 1953, 3; G. Millet — A. Frolov, *La peinture du moyen âge en Yougoslavie*, II, Paris 1957, X. R. Haman Mac Leen — H. Halenslebe, *Die Monumental malerei in Serbien und Makedonien*, Giessen 1963, plan 17. Ту се фреске капеле св. Николе датују у време око 1300, а фреске капеле св. Георгија у XVI или XVII век.

³ В. Ђурић, Сопотани, Београд 1963, 93.

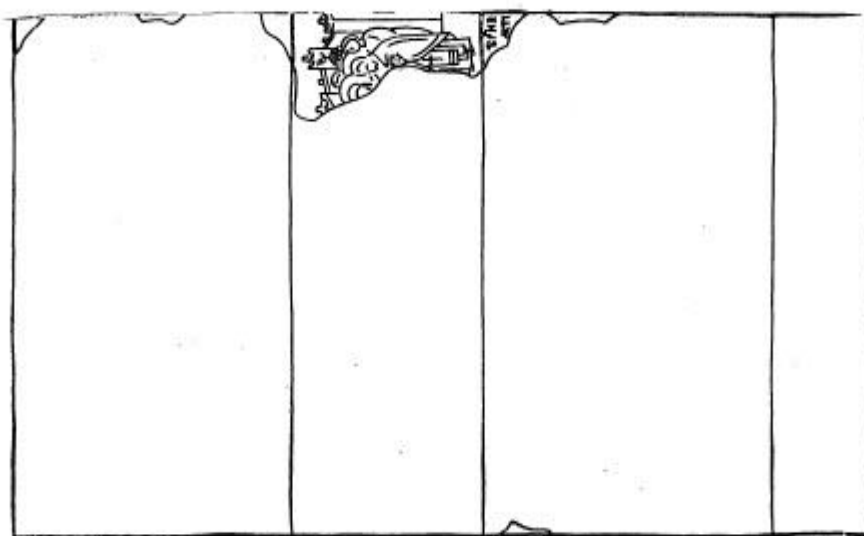
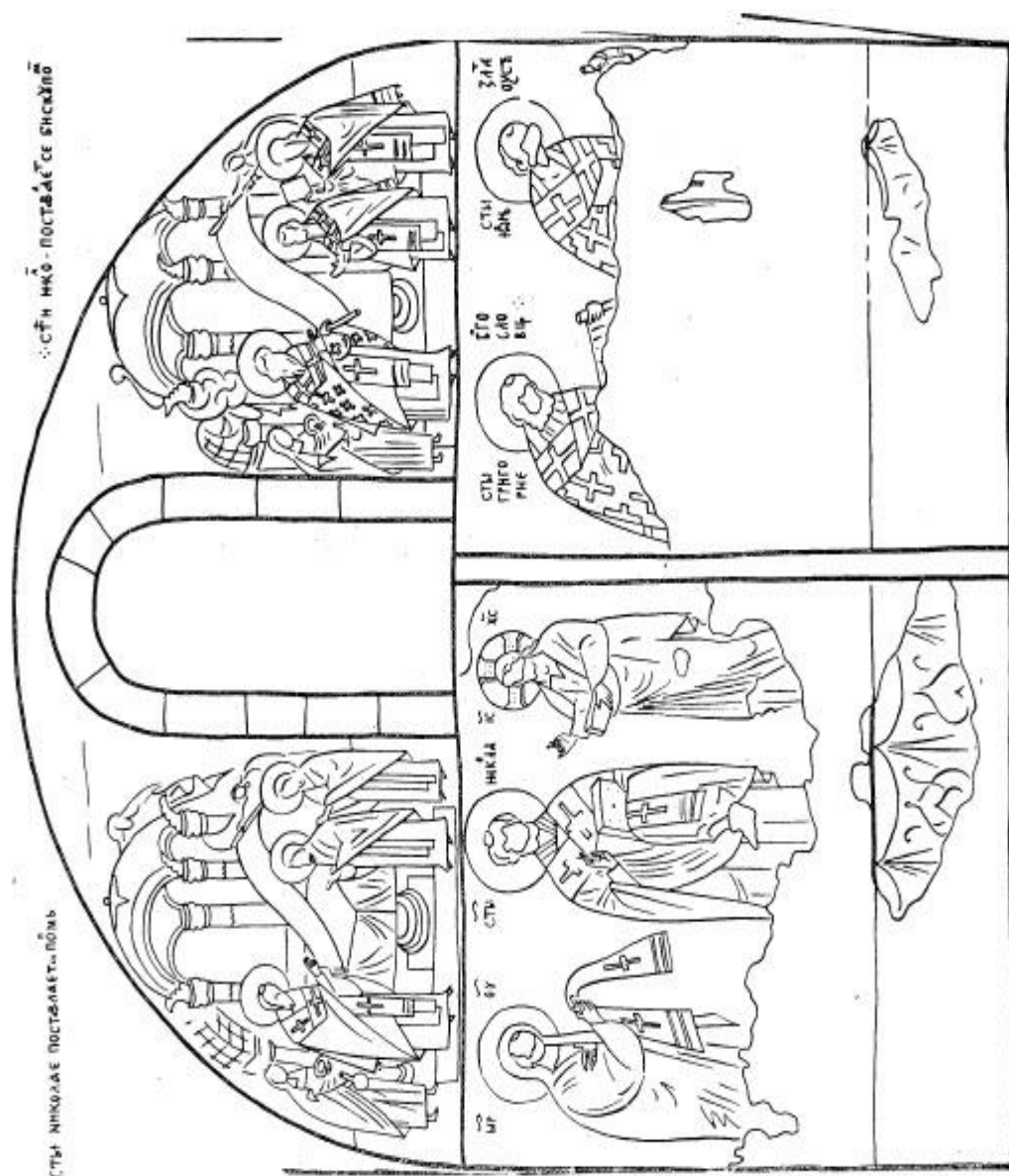
• V. Lazarev, *Storia della pittura bizantina*, ed. Giulio Einaudi, Torino 1967, прихвата датовање В. Ђурића.

⁴ С. Томић — Р. Николић, Манасија, историја — живопис, Београд 1964, 78.

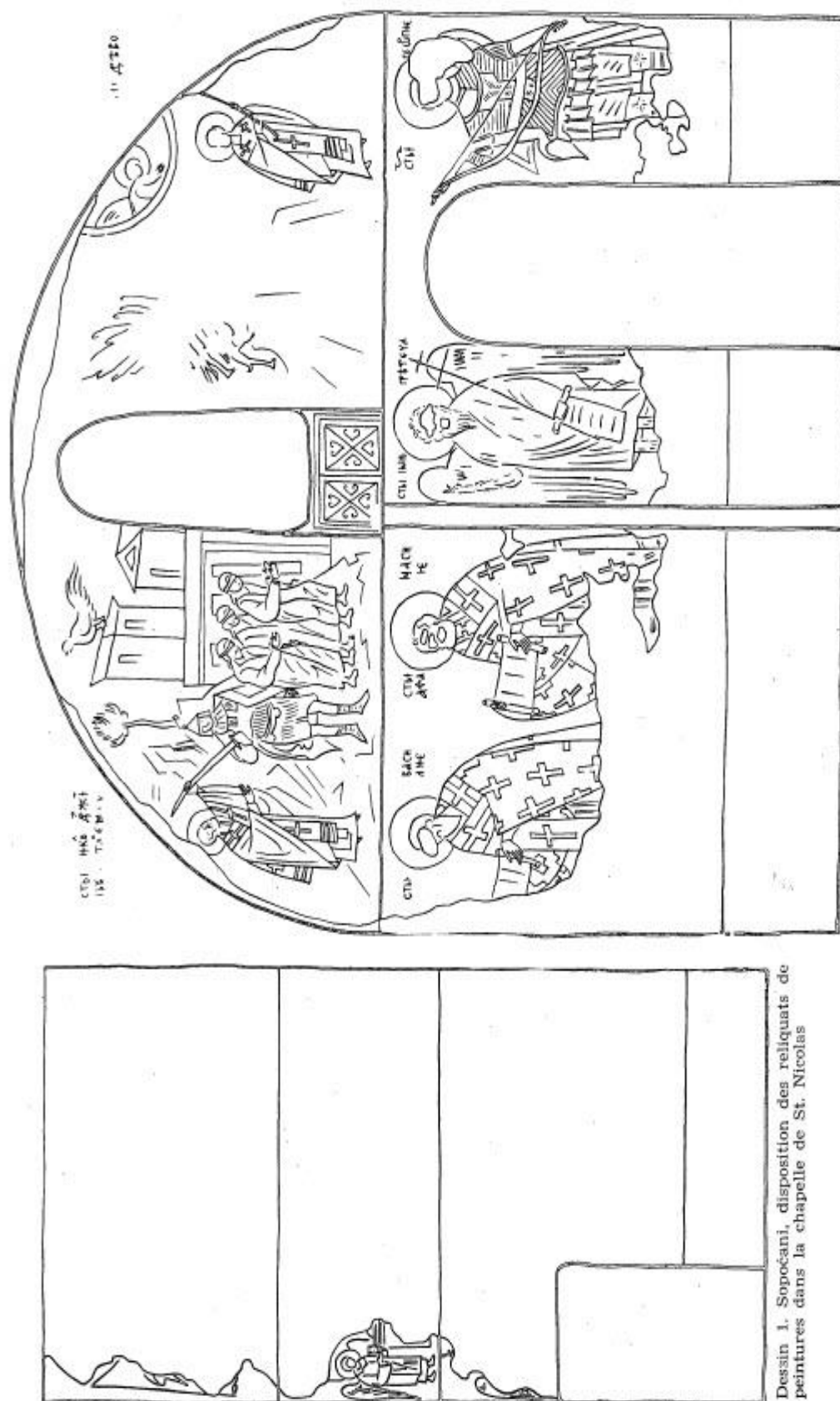
⁵ М. Ђоровић — Љубинковић, Српско зидно сликарство XIII века, Галерија фресака, Београд 1965, 20.

⁶ М. Ђоровић Љубинковић, Живопис цркве св. Петра код Новог Пазара, Старица XX 1969 (Зборник Ђурић Бошковића), Београд 1970, 47—49.

⁷ М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, 42,

Цртеж 1. Солоћани, распоред преосталог жи-
вописа у капели св. Николе

знато је да други народи немају такве традиције); св. Ђорђе, свети ратник, који треба да помогне у биткама и одбранама (овом светитељу Стефан Немања је подигао велику цркву — Ђурђево Стубове код Новог Пазара), и св. Димитрије, свети ратник, коме се такође молило да помогне у одбравама и биткама, као што је то, тако се веровало, помогао и Солуну, другом славном граду византијског царства.

Бочне капеле у Сопоћанима посвећене су св. Николи и св. Ђорђу, а параклиси припрате св. Стефану Првомученику и св. Симеону Немањи. Ту је, вероватно, најверније изражено поштовање према овим светитељима на двору краља Уроша и краљице Јелене, ктитора манастира Сопоћана. Украшавање њихове задужбине било је поверено или архиепископу Јоаникију, који је можда, због ових и других заслуга за краљактитора и сахрањен у Сопоћанима, или надлежном рашком епископу, у времену од 1271. до 1280. године⁸.

Живопис капеле св. Николе (види цртеж 1 и сл. 1—4)⁹ сачувао је само четири композиције из живота овог светитеља. То су св. Никола спасава од смрти невино осуђене (св. Никола (а) држи шатор мау) и св. Никола сече дрво с ђаволима (св. Никола сече дрво), обе на јужном зиду, и св. Никола се поставља попом (св. Никола поставља попу) и св. Никола поставља се за епископа (св. Никола поставља се за епископа).

на северном зиду. На западном зиду остао је фрагмент композиције где се види насликан владар, а иза њега су епископи и ђакони. То је, можда оцена из живота св. Николе — „Ослобођене војводе примају од цара јеванђеље и два свећњака". На источном делу су преостали фрагменти фреско-слоја који су, можда, остаци композиције „Рођења св. Николе".

Живопис капеле св. Ђорђа (види цртеж 2 и сл. 5—11)¹⁰ сачувао је само две компо-

⁸ С. Томић — Р. Николић, н. д. 47—48.

⁹ Св. Атанасије држи свитак с натписом:
и по подобию всаушесви... въземленъ прехи всего мира

¹⁰ Као што у олтару главног дела храма у Сопоћанима текстови на свитцима св. архијереја у „Поклоњењу Агнецу", чине једну целину, а не уобичајене појединачне делове, карактеристичне за сваког св. архијереја (како то прописује Ерминија), тако се и у капели св. Николе и св. Георгија текстови на свитцима св. архијереја надовезују чинећи целину. Св. Сава I држи свитак с натписом: ... въземленъ

и шт хрѣстимъ слово словимъ и шт всакое нѣси
въ снѣхъ Св. Аксентије држи свитак с натписом:

зиције из живота овог светитеља. То су „Усековање главе св. Ђорђа" и „Развејаније" моштију св. Ђорђа, обе на јужном зиду. Ту су посебно дате и представа тројице првих српских архиепископа св. Саве I, св. Арсенија и св. Саве II. Од особитог је значаја да је Сава II означен натписом св. Сава Поустыиннаго (а) никъ.

Сва тројица српских архиепископа имају тонзуре на глави и истоветне сакосе као што их имају и у олтару главног дела цркве. Они су управо део композиције „Поклоњење Агнецу" са св. Василијем и св. Јованом Златоустим на челу, која је била насликана на источном зиду ове капеле. Посебно заслужује пажњу медаљон с попрсјем св. Срђа (св. срђа), на западном зиду, изнад стојеће фитуре св. Геронтија, оца св. Ђорђа. Начин на који је исписано име ов. Срђа (св. Сертија), као и реч „бискуп" из композиције „св. Никола се поставља за епископа, у капели св. Николе, магао би да потврди да је и сликар ових капела био пореклом из западног краја средњовековне Србије, у коме се ијекавским наречјем говорило, као што је из тог краја, вероватно, био и велики сопоћански мајстор¹¹.

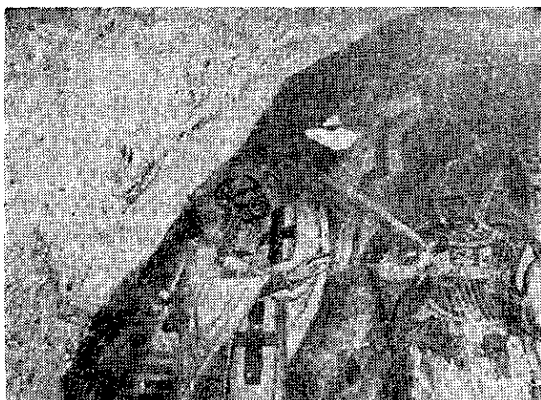
Палеографске особине са натписа из ових капела су веома сродне, нигде готово идентичне, онима у главном делу цркве.

Слова **Ѣ, Ѣ, Ѣ, М, Д И Б** карактеристична су за сопоћанска палеографска обележја.

Сагледа ли се простор капела св. Николе и св. Ђорђа и преостали живопис у њему, могло би се утврдити да су исликане само најзначајније сцене из живота ових светитеља, мада је овде било могуће да се више дагађаја из житија о њима прикаже. Та чињеница би можда управо указивала да се ради о старијем начину приказивања житија ових светитеља. Од XIV века, па и касније, композиције из њиховог живота су бројније и мањих димензија. Сцена „св. Никола сече дрво с ђаволима" и „Развејаније моштију св. Ђорђа" јединствене су у досад познатом српском средњовековном сликарству. Ни у Нагоричану ни у Дечанима, где је представљено 16 сцена из живота св. Георгија, нема сцене „Развејаније моштију св. Ђорђа". У Богородици Љевишкој, где је циклус из живота св. Николе углавном очуван у целини, као и у Дечанима, где је насликано 16 сцена из живота овог светитеља, такође нема сцене „св. Никола сече дрво с ђаволима". Непостојање поменутих сцена

Поклоњеними иже шт небытии въ бытии пр-
вѣди

¹¹ Р. Николић, Белешке о сопоћанском живопису, Саопштења VII, Београд 1968, 106.

1. Сопоћани, капета св. Николе, св. Никола ослобађа невинно осуђене (око 1280)
1. Sopoćani, chapelle de St. Nicolas, St. Nicolas délivre les condamnés innocents, (autour de 1280)

2. Сопоћани, капела св. Николе, св. Никола сече дрво с ђаволима 2. Sopoćani, chapelle de St. Nicolas; St. Nicolas coupe du bois avec les diables, (autour de 1280)

у касније исликаним житијама ових светитеља у владарским задужбинама указивало би на претпоставку да је сопоћански зограф имао неке старе предлошке, вероватно из XII и прве половине XIII века у којима су и ове сцене биле представљене.

Фреско сликарство сопоћанских капела св. Николе и св. Ђорђа представља једну ликовну целину. Она је дело једног мајстора, по свој прилици сликара, који је, можда живео у Рашкој. Када се осетила потреба да се ове капеле затворе, а оне су затворене убрзо када је црква завршена са украшавањем фресака¹², он је преузео на

себе задатак да капеле ислика и да за њих изradi иконостас (цртеж 3). Пред собом је имао дело великог сопоћанског мајстора и

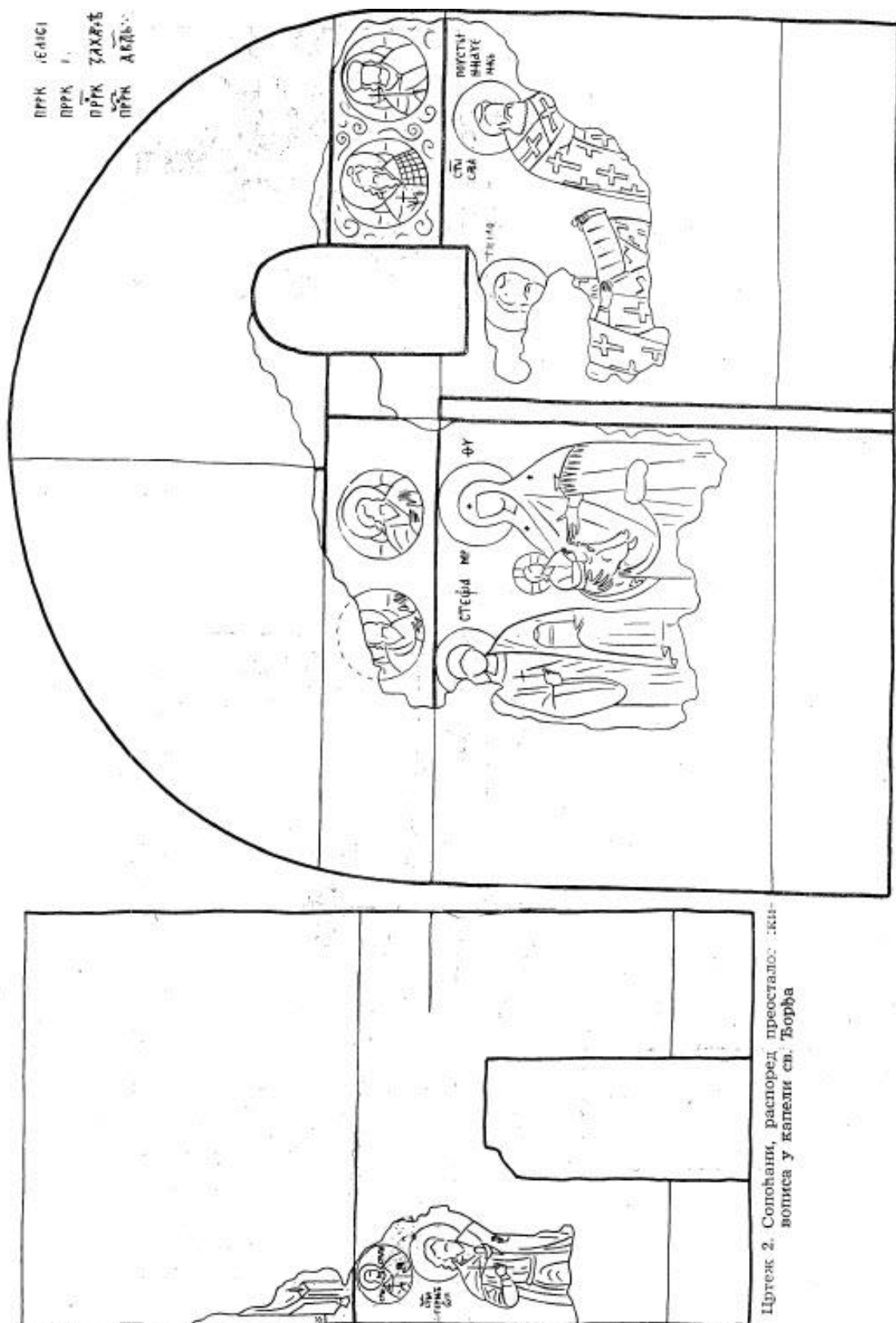

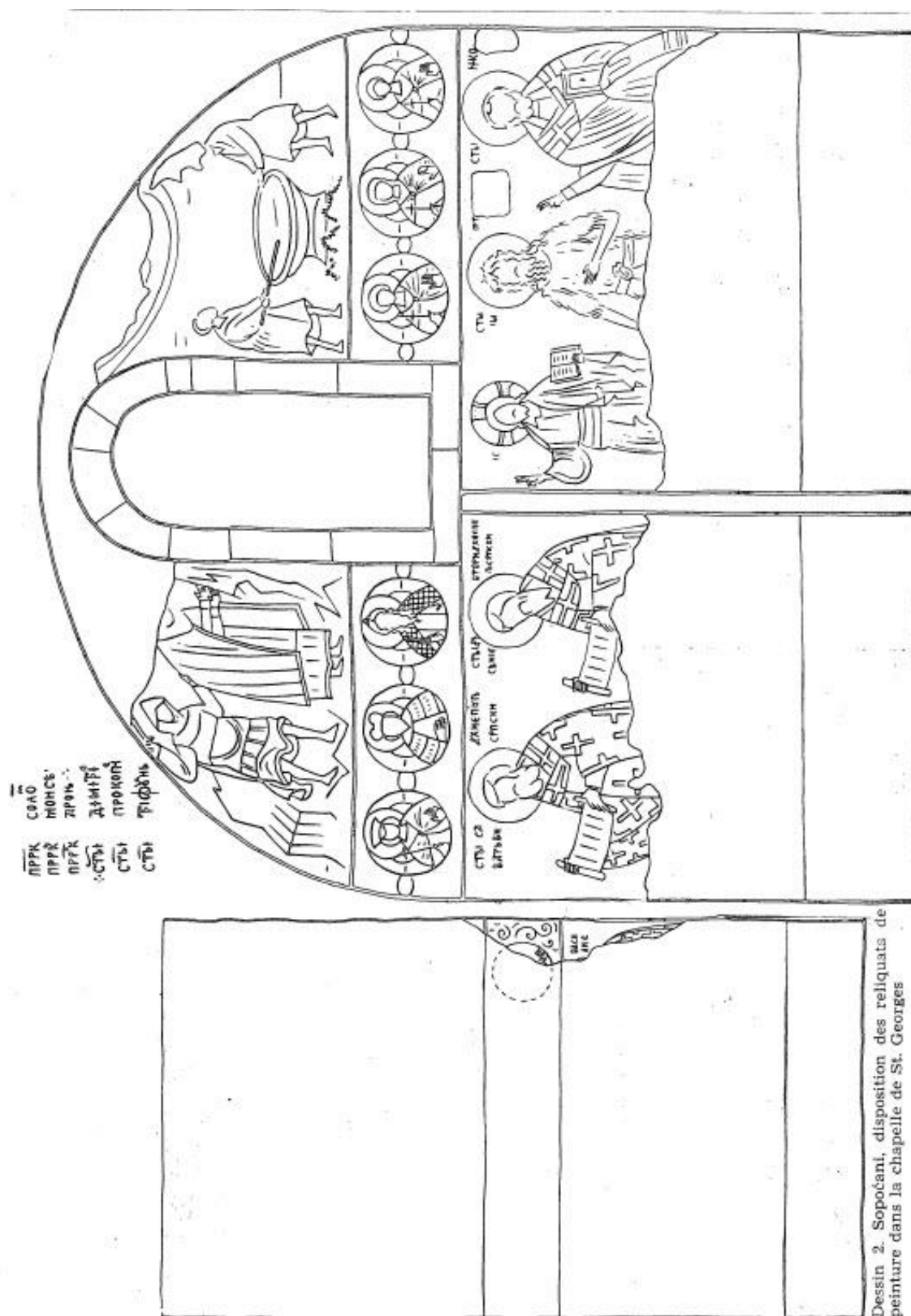
¹² На сачуваном моделу цркве који држи краљ Урош. у преправљеној ктиторској композицији, на јужном зиду, изнад гроба краљактатора, види се да су ови простори били отворени.

3. Сопоћани, капела св. Николе, св. Григорије Богослав, детаљ (око 1280)
3. Sopoćani, chapelle de St. Nicolas; Saint Grégoire Bogoslov, détail, (environ 1280)

4. Сопоћани, капела св. Николе, натписи са свитка св. Јована Претече (око 1280)
4. Sopoćani, chapelle de St. Nicolas, inscription sur le rôle de St. Jean Pretece, (environ 1280)

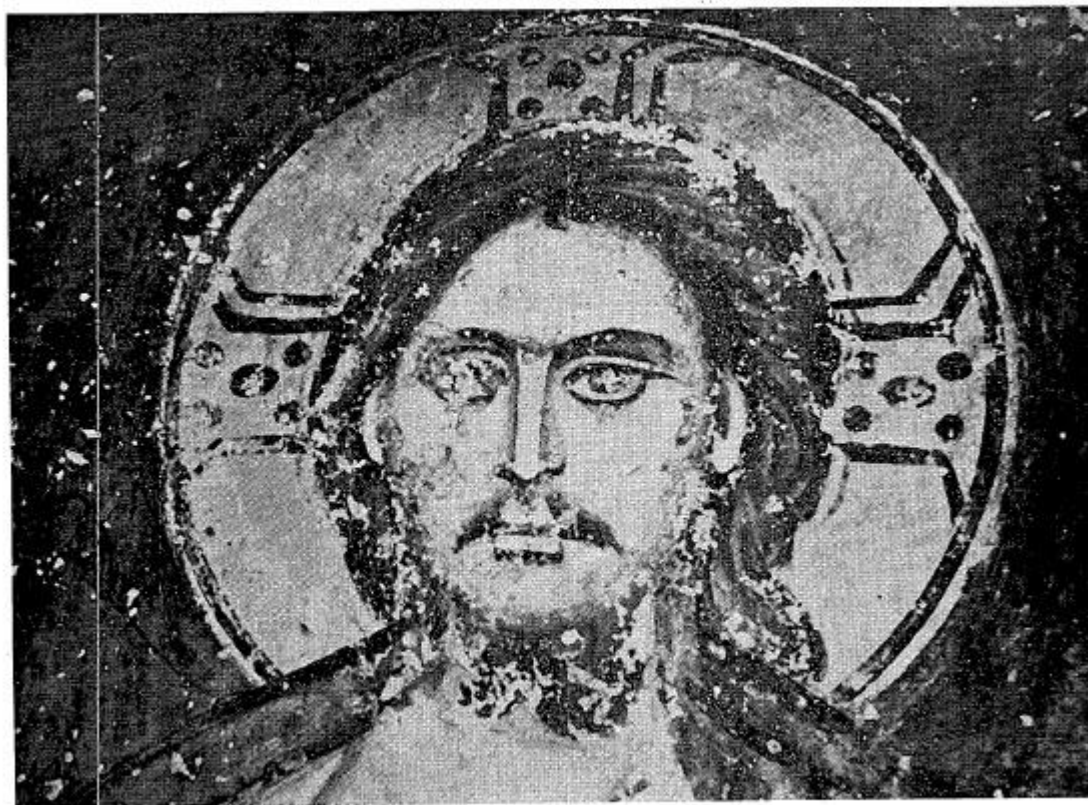
5. Сопоћани, капела св. Георгија, Усековање св. Георгија (око 1280)
5. Sopoćani, chapelle de St. Georges; coupure de la tête de St. Georges, (environ 1280)

оно му је служило као узор. Његови свети архијереји личе на оне из виртуозне композиције „Положења Агнецу“ из олтар. Они чак имају и истоветне натписе. Његов свети Јован Претеча има исти натпис на свитку као и овај светитељ у главном делу цркве, до олтарског простора. Он је у свему подражавао великог сопоћанског мајстора, чак и у сликању орнаментике. Његова фигура св. Стефана Првомученика, у капели св. Ђорђа (сл. 12), тако чисто и поуздано насликана, готово се приближава појединим ликовним остварењима из главног дела цркве.

Оваква блискост и сродност у стилу, и тежња да се чак и натписи исти испишују, била би могућа само у истовременом напору да се један велики посао што успешније оконча.

Судећи по фрагменту натписа на коме се некад читало име ктиторице Јелене¹³, ве-

¹³ С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд 1966, 120. Ту се између осталог каже: „Првих година XIV века сликали су неки осредњи мајстори средњу, јужну капелу св. Николе у Сопоћанима; по фрагменту натписа, који се око 1939. још држао на западном зиду,

6. Сопоћани, капела св. Георгија, Исус Христос, детаљ (око 1280)

6. Sopoćani, chapelle de St. Georges, Jésus Christ, détail, (environ 1280)

7. Сопоћани, капела св. Георгија, Богородица с дететом, детаљ (око 1280)
 7. Sopoćani, chapelle de St. Georges, La SainteVierge avec l'enfant détail, (environ 1280)

роватно да су и у капели св. Николе били насликани портрети краља Уроша и краљице Јелене. Но без обзира на питање ко је прави ктитор овот живописа, изгледа, да су његове фреске једино могле настати око осамдесетих година XIII века, тј. убрзо после живописања сопоћанске припрате (око 1275)¹⁴.

живопис је платила краљица Јелена." Данас се на западном зиду, у зони стојећих појединачних фигура, одмах до северног зида, сачувао фрагмент фреско слоја, с пресосталим натписом

Ѣрѣна
кѣтѣ

(у првом горњем реду). Испод тога се чита и (у доњем реду). Између слова **Ѣ** и **н** је оштећено, па се не може поуздано утврдити да ли, можда, између ова два слова није била права прта, тј. да је ту писало **Ѣрѣна**. Ако је то остатак од имена **Ѣрѣна** онда би се могло претпоставити да је то био један од првих портрета краљице Катарине (Кателине), жене краља Драгутина, и да је и она била ктиторица оног живописа.

¹⁴ Р. Николић, Кад су живописале фреске у Сопоћанима, „Борба“ (недељни број) од 7 марта 1965. 3; Исти. Белешке о Сопоћанском животу, Београд 1969, 103.

8. Сопоћани, капела св. Георгија, св. Стефан Првомученик (око 1280)

8. Sopoćani, chappelle St. Georges, St. Stephane, premier martyr, (environ 1280)

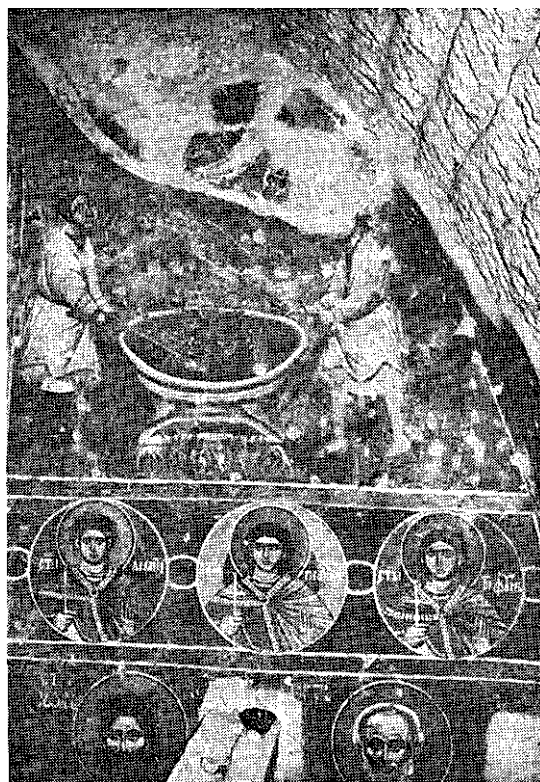
9. Сопоћани, капела св. Георгија, св. Сава I, први архиепископ српски, и св. Арсеније, други архиепископ српски (око 1280)
9. Sopoćani, chapelle de St. Georges, St. Sava I, premier archevêque serbe, et St. Arsenije, deuxième archevêque serbe (environ 1280)

10. Сопоћани, капела св. Георгија, св. Сава „Пустининачелник“ — Сава II, трећи архиепископ српски (око 1280)
10. Sopoćani, chapelle de St. Georges, St. Sava, »Pustininačelnik« (chef du désert) Sava II, troisième archevêque serbe, (environ 1280)
11. Сопоћани, капела св. Георгија, Развејаније моштију св. Георгија и медаљони св. Димитрија, Прокопија и Трифуна (око 1280)
11. Sopoćani, chapelle de St. Georges Dispersion des os de St. Georges et médaillons de St. Dimitrije, Prokopije et Trifuna

Живопис Петрове цркве, Сопоћана, Градца, капеле краља Драгутина на Ђурђевим Стубовима и Ариља представља једну особиту ликовну скупину која још није довољно проучена. Извесне особине, заједничке за ову групу споменика, настале су, највероватније, у сликарској радионици неког манастира у средњовековној Рашкој, која је на синтези источних и западних традиција у византијском сликарству, можда често с освртом на уметност бенедиктанаца у Јадранском Приморју, стварала своју особиту ликовну културу. Поједина дела ове школе с правом се могу убројити међу највећа остварења византијског сликарства у XIII столећу, и не само овог.

Радмир Николић

Цртеж 3. Сопоћани, изглед горњег дела првобитног иконостаса (око 1280)

Dessin 3. Sopoćani, aspect de la partie supérieure de l'iconostase originale, (environ 1280)